

נושא העבודה

הגנה עצמית

תאריך: ינואר 2017

העבודה מוגשת בחסות העמותה של נוער שוחר משפט עברי

תוכן עניינים

3.....הקדמה אישית

4.....מבוא

משפט עברי

5.....מבוא -

6.....מקורות ההגנה העצמית -

משפט ישראלי

10.....מבוא -

11.....התפתחות ההגנה העצמית במשפט הישראלי -

13.....הגנה עצמית במשפט הפלילי - עמקה -

16.....השוואה בין משפט ישראלי למשפט עברי

18.....סיכום

20.....ביבליוגרפיה

הקדמה אישית

בחרתי לחקור את הנושא הגנה עצמית. אחת הסיבות שבגללן בחרתי להרחיב וללמוד משפטים הייתה בגלל נושא ההגנה העצמית והמשפט הפלילי, ולכן רציתי שעבודת החקר שלי תעסוק בנושא זה.

בעבודתי אברר מספר שאלות מחקר:

- האם ההגנה העצמית היא הגנה חדשה המופיעה במשפט הישראלי או מקורה קדום הרבה יותר?
- האם ההגנה התפתחה והתרחבה או נשארה כמו שהיא כיום?
- מה הם התנאים להגנה והאם הם הכרחיים למתן ההגנה?
- האם מקורות המשפט העברי בנושא ההגנה העצמית הם כלי עזר לשופטים בקבלת החלטות בפסקי דין?
- האם המשפט הישראלי מסתמך על המשפט העברי בקביעת הגנה עצמית לנאשם?

נושא ההגנה העצמית הוא לדעתי נושא חשוב מאוד במשפט הפלילי. ההגנה העצמית היא זו הפוטרת מאחראיות פלילית בתנאים ומקרים מסוימים ועל כן, חושב לדעת ולהכיר הגנה זו היטב.

לאחרונה עלתה לדיון הציבורי סוגיית ההגנה העצמית בעקבות מקרה הירי במושב בית אלעזרי. בבית אלעזרי מתרחשות גניבות רבות. אחד מתושבי היישוב ראה שלושה אנשים המנסים לגנוב את המשאית שלו שחנתה בחצר ביתו. בעל המשאית רצה להגן על רכושו וירה כדי להרחיק אותם. אחד הפורצים נורה למוות.

בעל המשאית וסנגורו טוענים כי עומדת לו ההגנה העצמית והוא ירה על מנת להרחיק ולא על מנת לפגוע.

ההגנה העצמית נטענת על ידי נאשמים והם לא תמיד יודעים את התנאים לקבלת ההגנה. לאחר ששמעתי את המקרה בבית אלעזרי חשבתי שזה הזמן הנכון לחקור את הנושא ולהבין מהי ההגנה העצמית.

"לא יישא אדם באחריות פלילית למעשה שהיה דרוש באופן מיידי כדי להדוף תקיפה שלא כדין שנשקפה ממנה סכנה מוחשית של פגיעה בחייו, בחירותו, בגופו או ברכושו, שלו או של זולתו; ואולם, אין אדם פועל תוך הגנה עצמית מקום שהביא בהתנהגותו הפסולה לתקיפה תוך שהוא צופה מראש את אפשרות התפתחות הדברים."¹

זוהי הגדרה של ההגנה העצמית המופיעה בחוק הישראלי, אך ההגנה העצמית הייתה קיימת עוד לפני שניתנה לה הגדרה בחוק הישראלי או האנגלי או אפילו הבינלאומי.

בעבודה זו אעמיק את הידע שלי בהגנה זו ואחקור את ההגנה העצמית במשפט העברי ובמשפט הישראלי ואערוך השוואה בין שיטות משפט אלו בנושא.

המבוא של הפרק המשפט העברי יציג דברי פתיחה והסבר על ההגנה העצמית בתקופת המשפט העברי ולאחריו יופיעו מקורותיה של ההגנה העצמית: מקורותיה התנכיים - ספר שמות וספר ויקרא ומקורותיה השניים - המשנה והתלמוד. בפרק זה אציג גם את דעותיהם של פרשנים על מקרים בנושא ההגנה העצמית.

לאחר מכן אעבור לפרק של המשפט הישראלי. הפרק יפתח במבוא המציג את תנאי ההגנה העצמית ופסקי דין המראים את החשיבות של קיום תנאים אלה. יופיעו פסקי דין ששינו את חוק ההגנה העצמית. בהמשך אציג פסקי דין נוספים שהשפיעו על נושא ההגנה העצמית ושינו אותה. לאחר מכן אעמיק בנושא ההגנה העצמית ואלמד את ההבדלים בין הגנה זו במשפט העברי לשיטות משפט שונות.

הפרק הבא בעבודתי יעסוק בהשוואה בין ההגנה העצמית במשפט העברי לבין המשפט הישראלי. בפרק ההשוואה אציג את נקודות הדמיון בין המשפטים בנושא עבודתי וכן את השוני ביניהם. בנוסף בפרק זה אציג פסקי דין במשפט הישראלי בו הוכחו את זכותו של הנאשם להגנה עצמית באמצעות הסתמכות על מקורות המשפט העברי בהגנה זו. ההשוואה תדון בעיקרי הדברים שעסקתי בהם בעבודה תוך התייחסות למקורות והפניות לעמודים המתאימים.

לאחר פרק זה יופיע סיכום העבודה ובו אציג את מסקנותי מהעבודה ומכל הפרקים בה.

בסוף העבודה תופיע הרשמה הביבליוגרפית ומיד אחריה הנספח.

¹ סעיף 34 י' לחוק העונשין, הגנה עצמית תשנ"ד (1994)

משפט עברי

מבוא לפרק

מקורה של ההגנה העצמית הוא מהמשפט העברי, אך בתקופת המשפט העברי ההגנה העצמית הייתה שונה מן ההגנה אותה אנו מכירים ומשתמשים בה כיום. במשפט העברי ההגנה לא הייתה זכות אלא חובה; חובה של כל אדם להגן על הזולת ולהציל עשוק מידי עושקו ונרדף מידי רודפו. אילו אדם אחר היה עד למקרה של רדיפה, זו הייתה חובתו לצאת להגנת הזולת ולהציל את הנרדף מפני הרודף.

ניתן היום לטעון לזכות ההגנה העצמית כאשר אדם היה נתון למצב שממנו נשקפה סכנה לחייו, חירותו, גופו או רכושו שלו או של הזולת אך זכות זו בתקופת המשפט העברי שימשה רק כזכות הגנה של הנרדף. בהלכה קיימת החובה להציל כל אדם מידי רודפו ומכאן נגזרה זכותו של האדם להגן על עצמו.

בפרק זה אציג את מקורותיה של ההגנה העצמית במשפט העברי החל ממקורותיה הראשונים, התנ"ך- ספר שמות וספר ויקרא, ומקורותיה השניים שהסתמכו על המקורות הראשונים, פיתחו אותם ודנו עליהם, המשנה והתלמוד.

בפרק זה אציג את המקורות והתגבשות ההגנה העצמית והיחס שקיבלה במקורות השונים. כמו כן אציג את דעת הפרשנים על מקרים מסוימים והתפתחות ההגנה מאזכורה הראשון (בספר שמות) עד למקרים שהתרחשו בתנ"ך שאותם פירש התלמוד.

מקורות אלה, הם הבסיס להגנה העצמית ולפני חקירת ההגנה העצמית חשוב להכיר מקורות אלה ואת ההתפתחות אותה עברה ההגנה. חלק מהמקורות מוזכרים ומשמשים את המשפט הישראלי בפסקי הדין בפניהם ניצבים השופטים, בפסיקה ובחוקים.

מקורות ההגנה העצמית

ההגנה העצמית הופיעה כבר בספר התנ"ך בספרים שמות וויקרא, ודנו בסוגיית ההגנה העצמית במקורות הלכתיים כמו המשנה והתלמוד.

מקור ראשון: ספר שמות וספר ויקרא

לפי "גישת המקורות", גישה האומרת שלעם ישראל היו מספר מקורות עד שהם חוברו לספר אחד והוא התנ"ך, ספר שמות הוא ספר שקדם לספר ויקרא ולכן התפיסה בו היא יותר קדומה ופחות מתקדמת מספר ויקרא.

נתחיל מספר שמות:

"א אִם-בְּמַחְתָּרֵת יִמָּצָא הַגֵּב, וְהָקָה וְמַת--אֵין לוֹ, דְּמִים. ב אִם-זָרְחָה הַשֶּׁמֶשׁ עָלָיו, דְּמִים לוֹ: שְׁלֵם יְשָׁלֵם--אִם-אֵין לוֹ, וְנִמְכַר בְּגִבְתּוֹ."²

שני פסוקים אלו עוסקים לראשונה בזכות ההגנה העצמית בתנ"ך והם עוסקים בשאלה: מתי עומדת לבעל הבית הזכות להגנה עצמית מפני גנב שפרץ לביתו?

מקרה ראשון (פסוק א'): הגנב פורץ לבית בלילה. האם לבעל הבית מותר להרוג את הגנב ותעמוד לזכותו זכות ההגנה העצמית? התשובה היא כן. לפי דעת רוב הפרשנים מותר לבעל הבית במקרה זה להרוג את הגנב משום שגנב שמצליח לחדור לבית נחשב למסוכן ויכול אף לרצוח במידה ויצטרך להגן על עצמו. כמו כן, בלילה, ללא אור, כל דבר נראה מאיים ומפחיד ולא ניתן לראות אם לגנב יש נשק או לא ודברים אלו גורמים לאדם להגיב אוטומטית לאיום, גם אם הוא לא קיים. לפיכך, עומדת זכות ההגנה העצמית לבעל הבית והוא יכול לרצוח את הגנב בשביל להגן על עצמו.

המקרה השני (פסוק ב'): הגנב פורץ לבית באור יום. האם לבעל הבית מותר להרוג את הגנב ותעמוד לו זכות ההגנה העצמית? התשובה היא לא. גנב הנתפס פורץ לבית בשעות היום, לא מאיים כמו גנב הנתפס פורץ בשעות הלילה, וסביר להניח גם שלא יהווה איום לחיי בעל הבית ומשפחתו שכן הוא לא יהרוג באור יום לעיני עדים. אם בעל הבית יהרוג גנב זה, לא תעמוד לו זכות ההגנה העצמית והוא ייחשב לרוצח.

ספר ויקרא:

בספר ויקרא נלמדת זכות ההגנה העצמית מהפסוק "לא תעמוד על דם רעך"³. לפי רבי לוי, הפסוק מקביל לדיבר השישי בעשרת הדיברות "לא תרצח". פסוק זה אומר כי אם לאדם יש היכולת להציל את זולתו עליו להצילו ולא, הוא עובר על "לא תעמוד על דם רעך". מכאן רואים את השוני בין התפיסות של הספרים. בספר שמות מסופר רק על שני מקרים ספציפיים בהם עומדת זכות ההגנה העצמית לאדם ואילו ספר ויקרא שנכתב מאוחר יותר, מעביר מסר הומני ומתקדם יותר ואומר כי זכות ההגנה העצמית עומדת לכל אדם, ועל כל אדם אחר לשמור לו על זכותו ואף להגן עליה במידת הצורך.

² שמות כ"ב פסוקים א'-ב'

³ ויקרא י"ט פסוק ט"ז

מקור שני: המשנה והתלמוד

מקורות נוספים בהם נידונה סוגיית ההגנה העצמית היא במשנה ובתלמוד. נתחיל מהמשנה. המשנה עוסקת ב"דין רודף" ובזכות ההגנה העצמית של הנרדף.

"דין רודף"⁴

ההגנה העצמית במשפט העברי הייתה זכותו של הנרדף להגנה עצמית מפני רודפו. המשפט העברי עסק בהגנה עצמית במקרה של "דין רודף" שעליו דנה המשנה במסכת סנהדרין ומאוחר יותר גם הרמב"ם בהלכות רוצח ושמירת הנפש.

רודף הוא אדם המסכן את חיי חברו בכוונה או לא בכוונה. לפי "דין רודף" אדם היכול להציל את הנרדף מידי הרודף חייב לעשות זאת אפילו אם האפשרות היחידה שלו היא לרצוח את הרודף.

התנאים לדין רודף במשנה:

1. אדם כלשהו יעבור עבירה שדינה דין מיתה.
2. ייגרם למישהו נזק משמעותי בשל ביצוע העבירה.

אציג מספר מקרים בדין רודף בהם עוסקת המשנה ואותם מפרשים רש"י הרמב"ם:

3 העבירות עליהן מדברת המשנה

"אלו הן שמצילים אותן בנפשן: הרודף אחר חברו להרגו, אחר הזכור ואחר הנערה המאורסה. אבל הרודף אחר בהמה. והמחלל את השבת. והעובד עבודה זרה - אין מצילין אותן בנפשן."⁵

המשנה בחלק זה מגדירה 6 עבירות: על השלוש הראשונות- הרודף אחר חברו, הרודף אחר זכר והרודף אחר נערה מאורסת מתקיים מצילין אותן בנפשן כלומר מתקיים דין רודף. במקרים אלו המציל יכול להרוג את הרודף שמנסה לפגוע וכאן מתקיימת ההגנה העצמית של הנרדף. לגבי שלוש העבירות האחרונות- רודף אחר בהמה, מחלל שבת והעובד עבודה זרה לא מתקיים מצילין אותם בנפשן ועל כן לא מתקיים דין רודף.

דין הרודף במשנה מדבר רק על שלוש העבירות הראשונות.

דעתו של הרמב"ם על מצילין אותם בנפשן:

כיצד: אם הזהירוהו, והרי הוא רודף אחריו--אף על פי שלא קיבל עליו התראה, כיון שעדיין הוא רודף--הרי זה נהרג. ואם יכולים להצילו באבר מאברי הרודף--כגון שיכו אותו בחץ או באבן או בסיף, ויקטעו את ידו או ישברו את רגלו או יסמו את עינו--עושין. ואם אינן יכולין לכוון, ולא להצילו אלא אם כן הרגוהו לרודף--הרי אלו הורגין אותו, ואף על פי שעדיין לא הרג: שנאמר "וקצותה, את כפה: לא תחוס, עינך" (דברים כה, יב).⁶

⁴ לפי הרמב"ם: מקור הדין הוא בפסוק "וקצותה את כפה- ולא תחוס עינך"

⁵ משנה, מסכת סנהדרין ח, ז

⁶ רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת נפש, פרק א, ז

במשפט העברי חייב להישמר איזון בין מידת הכוח שבו משתמש המציל לטובת הנרדף. על מנת שלא יישא בפלילים מידת הכוח צריכה להיות הסבירה והמינימאלית. הרמב"ם מרחיב את הנאמר במשנה ומסביר כי האפשרות להרוג את הרודף צריכה להיות האחרונה, כאשר אין שום ברירה אחרת. לפי הרמב"ם קודם כל יש להתריע את האדם הרודף כי הוא הולך לבצע עבירה. אם ההתראה לא עוזרת יש לחפש דרך להציל את הרודף באמצעות פגיעה באחד מאיבריו. אם המציל לא נהג כך ולא ניסה קודם כל לעצור את הרודף אלא מיד הרג אותו הוא יישא באחריות פלילית לכל נזק שיגרום לרודף במיוחד אם הרג אותו. רק אם לא הצליח לעצור את הרודף יכול המציל להרוג את הרודף ולהציל את הנרדף.

פגיעה באדם שלישי

הצלת חיים יכולה להצדיק פגיעה באדם שלישי. עיקרון זה נאמר כבר בפרשת האישה היולדת.

"האשה שהיא מקשה לילד, מחתכין {יח} את הולד במעיה ומוציאין אותו אברים אברים, מפני שחיה קודמין לחייו. יצא רבו, אין נוגעין בו, שאין דוחין נפש מפני נפש"⁷

אם הלידה אורכת זמן רב ומסכנת את חיי האם קיימת ההתלבטות האם לבחור להמשיך בלידה תוך סיכון חיי האם או להרוג את הילד ובכך להציל את חיי האם.

רש"י אומר:

יצא ראשו – באשה המקשה לילד ומסוכנת וקתי רישא: החיה פושטת ידה וחותרתו ומציאתו לאברים, דכל זמן שלא יצא לאויר העולם לאו נפשוהוא וניתן להורו ולהציל את אמו, אבל יצא ראשו – אין נוגעין בו להורגו, דהוה ליה כילוד ואין דוחין נפש מפני נפש...⁸

רש"י מסביר כי ניתן להורג את התינוק ולהציל את חיי האם מכיוון שראשו עדיין לא יצא לאוויר העולם ולכן עדיין אין לו נפש. אילו היה יוצא והייתה לו נפש לא היה ניתן להעדיף חיי אדם אחד על פני חיי אדם אחר.

מותר להרוג את הרודף – במקרה זה התינוק, מכיוון שמתקיים הכלל הבא להורג השכם להורגו.⁹ התינוק מאיים ומסכן את חיי האם ולכן הוא הרודף במקרה זה וניתן ל"העדיף" את חיי האם על חייו. ולכן במקרה האישה היולדת מתקיים הכלל הבא להורג השכם להורגו שאומר שלאדם מותר להתגונן ולהציל את חייו אם זה במקרה של חייו של אדם אחר.

⁷ משנה מסכת אהלות פרק ז משנה ו

⁸ מסכת סנהדרין, דף עב, עמוד ב

⁹ ראה נספח 1, עמ' 3-7

התלמוד:

התלמוד עוסק במקרים בתנ"ך בהם מתקיימת ההגנה העצמית. הזכות להגנה עצמית נלמדת בתלמוד גם מהביטוי "הבא להורגך השכם להורגו"¹⁰ האומר שלאדם מותר להתגונן ולהציל את חייו גם אם זה במחיר חייו של האדם המסכן אותו-דבר הנקרא גם דין רודף¹¹.

מקרים בתנ"ך בהם יושמה ההגנה העצמית

בתנ"ך מופיעים מספר מקרים שבהם הכיר התלמוד בסייג ההגנה העצמית. אני אביא דוגמה ל-2 מקרים בהם יושם הסייג:

המקרה הראשון הוא מקרהו של דוד שנרדף בידי שאול¹². שאול היה רודפו של דוד ורצה להרוגו. לדוד הייתה הזדמנות להרוג את שאול כשאר עצר לנוח עם אנשיו אך במקום זאת חתך חלק ממעילו ובכך נמנע מלהרוג אותו. התלמוד במקרה זה הכיר בזכות ההגנה העצמית של דוד כי לפי הדין היה מותר לו להרוג את רודפו, שאול, ובכך להגן על עצמו.

המקרה השני הוא מרדפו של עשהאל אחר אבנר בן נר במהלך הקרב¹³. המחנות של אבנר ועשהאל לחמו ביניהם ועשהאל רדף אחר שר הצבא אבנר בן נר בניסיון להרוג אותו ולא הרפה. אבנר שיודע שמדובר באחיו של יואב, שר הצבא, ביקש שיפסיק לרדוף אותו ושיהרוג מישהו אחר מהמחנה אך עשהאל לא מפסיק. אבנר פונה אליו ואומר לו כי אם הוא לא יפסיק יאלץ להרוג אותו בשביל להגן על עצמו ואכן עשהאל ממשיך לרדוף אחריו ואבנר מכה את עשהאל בחנית שלו והורג אותו. התלמוד מאשים את אבנר בכך שהיה יכול להגן על עצמו גם אם היה פוצע את עשהאל ולא הורג אותו מיד כמו שעשה. בכך התלמוד מגביל את הכלל "הבא להורגך- השכם להרגו" רק למקרה שבו האפשרות היחידה להתגונן היא באמצעות נטילת חייו של הרודף.

¹⁰ תלמוד בבלי, מסכת סנהדרין, דף עב, עמוד א

¹¹ ראה עמוד 7, דין רודף

¹² שמואל א' פרק כ"ד

¹³ שמואל ב' פרק ב'

הגנה עצמית היא סייג-שאותו הנאשם יכול לטעון לאחר שהתקיים דיון בעינינו. הסייג יתקיים אם יתקיימו מס' תנאים.

בפרשת אלטגאוז (ע"פ 4191/05)¹⁴, נקבעו שישה תנאים שכאשר הם מתקיימים עומדת לנאשם ההגנה העצמית. אציג תנאים אלו כפי שהוגדרו בחוק, ופורשו בפסיקה ובספרות:

- (1) האדם המתגונן הותקף שלא כדין.
- (2) קיומה של סכנה לפגיעה בחייו, חירותו, גופו או רכושו של המתגונן, או של זולתו. על הסכנה להיות מוחשית ולא סכנה שהסתברות התממשותה ערטילאית גרידא (=לא מופשטת).
- (3) מעשה ההתגוננות היה "דרוש באופן מיידי" על מנת להדוף את התקיפה. לפי תנאי זה, על פעולת ההגנה להתבצע רק מרגע שהיא דרושה באופן מיידי על מנת להדוף את התקיפה, ועליה להיפסק מרגע שהיא איננה נדרשת עוד על מנת להדוף את התקיפה.
- (4) האדם המתגונן לא נכנס למצב בהתנהגות פסולה.
- (5) הפעולה בה נקט המתגונן הייתה נחוצה לו לשם הדיפת התוקף. דהיינו, נדרש שלא עמדו למתגונן אלטרנטיבות אחרות להדיפת התוקף מלבד שימוש בכוח כלפיו.
- (6) פרופורציה – יחס ראוי – בין הנזק הצפוי מפעולת ההדיפה לנזק הצפוי מן התקיפה.¹⁵

החוק עומד על תנאים אלו והיו פסקי דין בהם הנאשמים טענו לזכות ההגנה העצמית אך זכות זו לא התקיימה עבורם בשל אי מימוש אחד או יותר מהתנאים הללו.

לדוגמה בפסק דין אביסידריס (ע"פ 6147/07) הנאשם לא עמד בתנאי השישי ולכן לא עמדה לו הזכות להגנה עצמית. פסק דין זה עסק ב שמעון אביסידריס שדקר את קרוב משפחתו. קרוב משפחתו הגיע אל מפתן דלתו של אביסידריס כשבתרמילו סכין שבאמצעותו ניסה לדקור את שמעון אביסידריס. כהגנה שמעון לקח את הסכין מידו של קרוב משפחתו ודקר אותו 4 ואחריהן פונה אל בית החולים שם נקבע מותו. בית המשפט פסל את טענתו של שמעון אביסידריס שטען כי עומדת לו זכות ההגנה העצמית מכיוון שלא התקיימה מידתיות. לטענת בית המשפט, מהרגע שהסכין הייתה בידיו של שמעון אביסידריס הוא היה בעל השליטה והיה יכול להשליך את הסכין לתחתית דר המדרגות ובכך לנטרל את האיום. כלומר, לפי בית המשפט כל הארבע דקירות היו מיותרות ולא רצויות ועל כן התנאי השישי לא התקיים ולא עמדה לזכותו של שמעון אביסידריס זכות ההגנה העצמית.

¹⁴ פסק דין אביסידריס נ' מדינת ישראל (ע"פ 6147/07)

¹⁵ ראה הערה 13

התפתחות ההגנה העצמית במשפט הישראלי

בחרתי להציג שני פסקי דין (על אף היותם בנושאים שונים) בפרק אחד, מכיוון ששני פסקי דין אלו גרמו לשינוי בסייג ההגנה העצמית.

הגנה עצמית גם על רכושו של אדם

פרשת שי דרומי:¹⁶

שי דרומי היה הבעלים של החווה "חוות שם" הממוקמת כקילומטר וחצי מהישוב מיתר והתגורר במקום. לילה אחת הוא התעורר משנתו בגלל נביחות כלבו ויצא לברר את העניין עם רובה שהיה ברשותו. שי דרומי ראה את חאלד אבו טראש ואיוב אלהוושלה בסמוך לכניסה לדיר הכבשים שבחווה וירה לעברם שישה כדורים מרובו. חאלד אבו טראש מת בעקבות היריות ואיוב אלהוושלה נפצע. נגד שי דרומי הוגש כתב אישום והוא זוכה ב-15 ביולי 2009 על ידי בית המשפט מעבירות הריגה וחבלה בכוונה חמורה אך הורשע בהחזקת נשק ללא רישיון. דרומי ביצע עבודות שירות ולאחר סיומן חזר לגור בחווה. גם בדיונו של שי דרומי התייחסו לששת התנאים¹⁷ שעומדים לנאשם שטוען להגנה עצמית.

לאחר מעצרו של שי דרומי התעורר דיון ציבורי ומחאות ציבוריות בעיקר בקרב חקלאי הנגב ופעילי הימין. אפילו השוו בין מקרהו של דרומי לזה של ברנרד גץ שירה בצעירים בשנת 1984 שניסו לשדוד אותו ברכבת התחתית בטענה כי בשני המקרים המותקפים היו חייבים להגן על עצמם ולא להיות תלויים בעזרה מחוץ.

הפרשה גרמה לחברי הכנסת להגיש הצעות חוק שנועדו להקל על האנשים הנתקלים במצב דומה לשל דרומי והצעות אלה אוחדו להצעה אחת שהיא התיקון להגנה עצמית שהייתה ידועה באותה תקופה ומהגנה עצמית על גופו של אדם הורחבה להגנה עצמית על רכושו של אדם או של זולתו בתנאי שמתקיימים ששת התנאים להגנה עצמית.

הגנת העצמית של נשים מוכות

פרשת כרמלה בוחבוט:¹⁸

כרמלה בוחבוט הורשעה ביום 12.9.94 בהריגת בעלה יהודה בוחבוט על ידי רובה צבאי מסוג גלילון של בנה החייל.

כרמלה בוחבוט סבלה במשך 24 שנות נישואיהם ממעשי התעללות, אלימות וטרור מצד בעלה. כל הסובבים וקרובי משפחתו ידעו על מעשי ההתעללות שיהודה בוחבוט מבצע באשתו ולא דיווחו על דבר. ב-18.2.94 ספגה כרמלה בוחבוט מכות קשות מבעלה שהכה אותה בנוכחות שלושת בניה והיא ברחה לחדר השינה בו היה מונח רובה הגלילון של בנה. כרמלה בוחבוט הטעינה ודרכה את הנשק וכיוונה את הרובה לגרונה וביקשה נפשה למות אך בעלה הגיע לפתח חדר השינה למשמע הרעש וכרמלה בוחבוט כיוונה את הרובה לעברו. מתוך רצון לפגוע בבעלה אחרי כל השנים

¹⁶ ד. דין ח' וגרוס ע', 'הגנה עצמית בנסיבות של אלימות במשפחה: הצעה לתיקון חוק העונשין', הארת דין ו(1), התשע"ב
¹⁷ ראה עמוד 9, מבוא
¹⁸ ראה הערה 15

שפגע בה והרצון לשים קץ לחייה, רוקנה כרמלה בוחבוט את כל המחסנית על בעלה (31 כדורים). על כרמלה בוחבוט נגזר 7 שנות מאסר בפועל.

תנאי ההגנה העצמית לא תמיד מתאימים להתנהגותן של נשים מוכות. לפי פרופסור סנג'רו תגובתה של האישה המוכה לסכנה- לפעולות האלימות נגדה, נעשית בשלב מאוחר יותר כאשר הסכנה חלפה. תגובה זו לא תואמת את הדרישות של הפסיקה¹⁹ לתגובה מיידית כנגד התוקף. בשל כך שהאישה לא הגיבה לסכנה בצורה מיידית שאפשרה לה להשתמש בכוח קטלני על מנת לנטרל את האיום, המעשה שעשתה נחשב להתקפה ולעבירה פלילית.

במקרה של כרמלה בוחבוט שופטי בית המשפט המחוזי קבעו שלמעשה שביצעה אין הגנה עצמית בשל אי המיידיות במעשה אך שופטי בית המשפט העליון ראו במעשה הגנת קנטור מתמשך, כלומר הצטברות מעשי האלימות של בעלה כלפי כרמלה גרמו לה לאבד את היכולת לשליטה עצמית. הגנת הקנטור לא הסירה מכרמלה בוחבוט את האחריות הפלילית אך היא הייתה מוצדקת בנסיבות המקרה. עונשה של כרמלה בוחבוט הופחת ל 3 שנות מאסר בפועל.

שינוי סייג ההגנה העצמית

בעקבות שתי הפרשות לעיל²⁰ השתנה סייג ההנה העצמית.

בעקבות פרשת שי דרומי הורחב בשנת 2008 סייג ההגנה העצמית ושונה בחוק העונשין. לפני פרשת שי דרומי סייג ההגנה העצמית חל רק על גופו של אדם וכאשר נטענה הגנה עצמית הכוונה הייתה להגנה על גופו של אדם. אך לאחר מקרהו של שי דרומי הסייג הורחב וחלה הגנה גם על רכושו של אדם.

בעקבות פרשת כרמלה בוחבוט אושר תיקון מס' 44 לחוק העונשין המאפשר להפחית את עונשן של הנשים המוכות המורשעות ברצח מהעונש החובה בחוק, אך אינו מעניק להן הקלה אם הן נוקטות במעשה של הגנה עצמית. לא התקבלה הצעת תיקון מס' 41 שנועדה להעניק לנשים המוכות אחריות מופחתת. בהצעה זו הוצע להטיל אחריות מופחתת על מי שהמיתה אדם בנסיבות מצוקה קיצונית הקרובה אך לא זהה לאי שפיות דעת, הגנה עצמית, צורך וכורח. ההצעה פירטה סייגים לקביעת מוות באחריות מופחתת והגדירה מעשים מסוימים שאינם עבירות רצח. ההצעה לא הילה אחריות מוחלטת ומלאה על מי שביצע את הרצח.

¹⁹ ראה עמוד 10, מבוא

²⁰ שי דרומי נ' מדינת ישראל (פ 001010/07) (פרשת דרומי) כרמלה בוחבוט נ' מדינת ישראל (ע"פ 6353/94) (פרשת כרמלה בוחבוט)

הגנה עצמית במשפט הפלילי- העמקה

הגנה עצמית- הפעלת כוח של הנתקף כנגד התוקף כדי להגן על חייו, גופו או חירותו של הנתקף.

העמקתי בנושא ההגנה העצמית וקראתי את מאמריו של פרופסור בועז סנג'רו, שחקר נושא זה לעומק.

בחלק זה אציג את ההבחנה בין הגנות צידוק להגנות פטור ומאפייני ההגנה העצמית שחקר אותם פרופסור סנג'רו.

הגנות עם צידוק והגנות עם פטור

ההגנה העצמית פוטר את הנאשם מאחראיות פלילית. קיימות שתי הבחנות בין הגנות עצמיות: הגנות מצדיקות והגנות פוטרות. לפי פרופסור בועז סנג'רו, הגנות מוצדקות הן הגנות שהחוק לא מגנה ואף מקדם בברכה. בהגנות הפוטרות האחראיות הפלילית מבוטלת על בסיס אחר.

דוגמה להגנה עצמית עם פטור: מעשה שמבצע בלתי שפוי. פוטרים את הבלתי שפוי מאחראיות פלילית. על אף שמעדיפים שהוא לא היה מבצע את העבירה הפלילית, מבנים את מצבו וסולחים לו עליו.

דוגמה להגנה עצמית עם צידוק: שוטר ממלא את תפקידו ועוצר עבריין, לא מאשימים אותו בכליאת שווא אלא מצדיקים את מעשהו שכן יש לו ערך מוסרי ומוצדק. בהגנה זו הכוונה היא למעשה שעשה אדם שהוא מוצדק ומוסרי.

פרופסור סנג'רו במאמרו אומר:

"צידוק מדבר על הכרעה ערכית מוסרית שלפיה בנסיבות מיוחדות בהן נעברה העבירה המעשה אינו עוד רע אלא דווקא טוב לעומת זאת כמדובר בפטור המעשה עדיין נתפש בעיני החברה כרע גם באותן נסיבות מיוחדות המביאות למתן הפטור."

ישנן ארבע השלכות מההבחנה בין הגנות מוצדקות להגנות פוטרות:

- ❖ אין זכות הגנה עצמית כנגד מעשה מוצדק אך יש זכות כזאת כנגד מעשה פטור.
- ❖ טעות בעובדה לגבי צידוק היא הגנה אך טעות בעובדה לגבי פטור אינה הגנה
- ❖ אם למבצע העיקרי של עבירה יש פטור, עדיין ניתן לתת עונש על מעשהו של שותף לעבירה אך אם מעשהו של המבצע העיקרי מוצדק השותף לעבירה לא יוכל לקבל עונש על העבירה.
- ❖ ניתן לתבוע פיצויים אזרחיים מאדם שיש פטור למעשהו אך לא מאדם שמעשהו מוצדק.

לדעתו של פרופסור סנג'רו, להגנה העצמית אופי של צידוק ולדעתו ההבחנה בין צידוק לפטור צריכה להתבצע, כל עוד היא חברתית ערכית ומוסרית.

מאפייני ההגנה העצמית

פרופסור סנג'רו מציין מספר מאפיינים לסייג ההגנה העצמית:

1. אין לקבוע מראש באילו עבירות יחול סייג ההגנה העצמית
2. לא ניתן לקבוע באילו ערכים חברתיים העבירה תהיה מוצדקת.
3. מקור הסכנה יהיה התוקף שאחראי בפלילים ומבצע תקיפה לא חוקית.
4. כאשר מדברים על תקיפה הכוונה היא לכל פגיעה שעלולה לפגוע באינטרס לגיטימי של הנתקף.
5. לא ניתן לקבוע דרישה לחומרה מינימלית של סכנה
6. הפעולה הייתה נחוצה
7. דרישת המידיות
8. פרופסור סנג'רו רואה בדרישת הפרופורציה (שהיא דרישה הכרחית אך גמישה בהתאם לנסיבות המקרה) את ההצדקה לקיום סייג ההגנה העצמית.
9. חובת הנסיגה הנגזרת מהפרופורציה.

לפי פרופסור סנג'רו תנאי נוסף לקיום ההגנה העצמית הוא מודעות של עובר העבירה להתקיימות יסודות ההגנה העצמית, כלומר לנסיבות בהן תעמוד לו ההגנה העצמית, וכן נדרשת מטרה- להגן ולהתגונן מפני מבצע העבירה.

קיימות הגנות נוספות בתחום ההגנה הפרטית²¹. בהגנות בתחום זה הפרט מגן על עצמו.

הגנה על אחר- הפעלת כוח של אדם אחד כנגד תוקף של אדם אחר כדי להגן על חייו, גופו או חירותו של האדם האחר הנתקף.

הגנה על רכוש- הפעלת כוח של אדם בעל רכוש או מחזיק ברכוש זה, כנגד תוקף שמסכן את הרכוש, בשביל להציל את הרכוש ולמנוע פגיעה בו.

הגנה על רכושו של אחר- מהווה שילוב בין המושגים "הגנה על אחר" ו"הגנה על הרכוש".

הגנה על בית המגורים- הפעלת כוח של המתגורר כנגד תוקף המבצע את תקיפתו בתחום בית המגורים.

ההגנה הפרטית כוללת את כל המושגים המגדירים את ההגנה העצמית בחוק הישראלי²². מתקיימת הגנה עצמית לאדם המגן על חייו, חירותו, גופו או רכושו שלו או של זולתו כנגד סכנה מוחשית. כמו כן נוסף סעיף בחוק²³ האומר כי אדם לא יישא באחריות פלילית למעשה שהיה דרוש לבצע כנגד מי שפרץ לבית המגורים, לבית עסק או לשטח חקלאי מוגדר שלו או של זולתו כדי לבצע עבירה.

²¹ מונח הכולל בתוכו את המושגים: הגנה עצמית, הגנה על האחר, הגנה על רכוש, הנה על רכושו של אחר והגנה על בית מגורים.

²² סעיף 34 י', לחוק העונשין, תשנ"ד (1994)

²³ סעיף 34 י'1, לחוק העונשין, (תיקון מספר 98), תשס"ח (2008)

השוואת ההגנה העצמית בין שיטות המשפט השונות

ההגנה העצמית בשיטת המשפט הישראלי ובשיטת המשפט האנגלית והאמריקאית שונה.

המשפט האנגלי

המשפט האנגלי מתייחס להגנה העצמית כאל פטור. לעומת המשפט הישראלי שמתייחס אליה כאל הגנה בעלת אופי של צידוק.

המשפט האנגלי מאחד 2 מאפיינים של ההגנה העצמית, הנחיצות של ההגנה והפרופורציה, שאותם המשפט הישראלי מפריד. אם מאחדים 2 תנאים אלה, הדבר עלול להחליש אותם שכן לא בוחנים כל תנאי בנפרד ונותנים לו את המקום והייצוג שלו, אלא בוחנים אותם כאחד.

המשפט האנגלי משתמש בשיטת המושבעים בשונה מהשיטה הישראלית בה אין מושבעים. המושבעים יכולים לא תמיד להבין את הכללים של ההגנה העצמית ובמקום להפוך את המאפיינים למשהו אובייקטיבי הם הופכים אותם לסובייקטיביים למקרה. התנאים להתקיימות ההגנה העצמית, כמו הנחיצות והמידתיות מתרככים וכך ההגנה העצמית תוענק בצורה סובייקטיבית ולא בהכרח מתאימה למקרה.

המשפט האמריקאי

שיטת המשפט האמריקנית דומה לשיטת המשפט האנגלית בהתייחסותה להגנה העצמית כפטור, באיחוד התנאים נחיצות ומידתיות, שיטת המושבעים והפיכת המאפיינים האובייקטיביים לסובייקטיביים.

ההגנה העצמית בשיטה האמריקאית מנוסחת במקרים פרטיים וכלליים. הפרופורציה בשיטה זו מקבלת התייחסות אך ורק בכוח מגן לא סביר וקטלני.

מסקנות מהשוואה

שיטת המשפט הישראלית שונה משתי השיטות האמריקאית והאנגלית והיא בודקת כל מקרה לפי פרטיו תוך התייחסות לכללים מפורטים שכל אחד מהם נבדק במקרה שדנים עליו. ההכרעה נתונה לשופטים היודעים להכריע בסוגיות קשות ולא למושבעים שאינם יודעים להכריע בסוגיות כאלה.

לדעתי שיטת המשפט הישראלית מייחסת בצורה טובה יותר וקפדנית יותר למושג הגנה עצמית מהשיטות האמריקנית והאנגלית.

השוואה בין המשפט העברי לישראלי

המשפט העברי מתבטא רבות במשפט הישראלי ולעיתים שופטים מסתמכים על עקרונות המשפט העברי על מנת לקבוע בסוגיות קשות.

פסק דין אפנג'ר²⁴

שני שוטרים הגיעו לדירה שבה שהה אפנג'ר (ולא הייתה שלו) כשבידם פקודת חיפוש והם לא לבושים במדים. אפנג'ר הלך לפתוח את הדלת בשביל לבדוק את מצב בלוני הגז מכיוון שהגז הפסיק באופן פתאומי. שני השוטרים התנפלו עליו בלי להציג את צו החיפוש ואפנג'ר החל לדחוף אותם בשביל להגן על עצמו.

כשהשופט אלון שדוגל בגישת המשפט העברי, דן בפסק דין זה, הוא נעזר במשפט העברי שכן לטענתו כאשר קיים ספק בפרשנות בדבר החקיקה הישראלי ולא ניתן לספק תשובה במשפט הקיים, על השופט לפנות למערכת משפטית אחרת ולפי השופט אלון ראוי שהמערכת שפונים אליה ראשונה תהיה המשפט העברי כמקור הראה לפתרון הסוגיה.²⁵

בפסק דין אפנג'ר העוסק בהגנה הפרטית²⁶, הסתמך השופט אלון על עקרונות המשפט העברי בסוגיית הצלת הנרדף מידי רודף. הנימוקים להגנה פרטית במקרה זה הם:

- א. הגנה על גופו או כבודו של המותקף
- ב. הגנה על גופם וכבודם של האנשים והנשים האחרים שהיו באותה שעה בדירה (הגנת הזולת).

השופט אלון התבסס על השקפת המשפט העברי, על דין רודף²⁷ ועל מחויבותו של הזולת להציל את הנרדף מפני הרודף, בנימוקו על ההגנה הפרטית של אפנג'ר. דין רודף וההגנה העצמית במשפט העברי מתבססים על ההגנה על הזולת, ובמקרהו של אפנג'ר הביסוס שעליו הסתמך השופט אלון היה מהמשפט העברי, כאשר הוא נימק שאפנג'ר הגן על הזולת (האנשים בדירה בה שהה) ולכן עומדת לו ההגנה העצמית.

נקודה שנייה שבה המשפט הישראלי הסתמך על העברי הייתה בפרשת שי דרומי²⁸. בעקבות הפרשה הורחב סייג ההגנה העצמית וניתן להפעיל כוח בלתי מידתי כלפי פורץ כהגנה עצמית לצורך הגנה על הרכוש. (אך ישנם מעשים שלא יכנסו תחת סעיף זה ויחשבו כבלתי סבירים).

התיקון שנעשה בסייג מקביל למושג "הבא במחתרת"²⁹ במשפט העברי. במשפט העברי ניתן להרוג ולפגוע בגנב הפורץ לבית ועלול לסכן את רכושך, גופך וחייו שלך או של בני משפחתך. כלל זה מקביל לתיקון הנעשה בחוק שכן החוק מתיר לפגוע

²⁴ ב. אלון מ', 'המשפט העברי: תולדותיו, מקורותיו, עקרונותיו', הוצאת י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, כרך שלישי תשל"ד

²⁵ דעתו של השופט אלון על הפנייה למשפט העברי המוצגת בפסק דין הנדלס, ד"נ 13/80 הנדלס נ' קופת עם ואחרים.

²⁶ ראה עמוד 14, הערת שוליים מספר 21

²⁷ ראה עמוד 7, מקור שני, "המשנה".

²⁸ ראה עמוד 10, פרשת שי דרומי

²⁹ ראה עמוד 6, מקור ראשון, ספר "שמות"

בפורץ ולהשתמש בלתי מידתי כהגנה עצמית וכך גם במשפט העברי ניתן להרוג ולפגוע בפורץ שעלול לסכן את חייו.

גם במשפט העברי וגם במשפט הישראלי יש להשתמש במידת כוח מידתית וסבירה. הרמב"ם מסביר כי אם על אדם להגן על עצמו מפני רודפו עליו לחפש דרך בה הוא יוכל להציל את הנרדף ולפגוע באחד מאיבריו ולא להרוג אותו. במקרה המרדף של עשהאל אחר אבנר, אבנר היה צריך לפצוע את עשהאל באחד מאיבריו אך במקום הוא הרג אותו. זהו שימוש בכוח לא מידתי ולא וסביר. במשפט הישראלי מוגדרים 6 סעיפים המגדירים את התנאים לקבלת טענת ההגנה העצמית. אחד התנאים לקבלת הגנה זו הוא פרופורציה.³⁰ בפסק דין של אביסידריס³¹, אחד התנאים שלא התקיימו היה המידתיות (שמעון אביסידריס היה יכול להימנע מלדקור את קרוב משפחתו מהרגע שהחזיק את הסכין בידו והוא היה צריך להשליך אותה לעבר המדרגות. לכן ההתקפה של שמעון אביסידריס על קרוב משפחתו הייתה לא פרופורציונלית לאיום שעמד בפניו). ניתן לראות כי גם המשפט הישראלי וגם המשפט העברי מנסים למנוע פעולות קיצוניות: המשפט הישראלי על ידי הגדרת תנאים ברורים ומובנים למתן זכות הגנה עצמית³² והרמב"ם, במשפט העברי, אומר כי³³ אין להרוג מיד את הרודף אלא למצוא דרך אחרת לעצור אותו על ידי פגיעה באחד מאיבריו ורק אם זה לא מצליח, להרוג אותו.

חוק ההגנה העצמית³⁴ מציין גם הוא את הרצון לעזור לזולת. בחוק כתוב שאדם לא יישא באחריות פלילית למעשה שנדרש לעשות כדי למנוע תקיפה של סכנה מוחשית המאיימת עליו או על זולתו. כאן החוק מזכיר את ההגנה העצמית שהייתה בעלת אופי חברתי ומטרתה הייתה להגן על הזולת.

שני המשפטים התפתחו בנושא ההגנה העצמית. המקורות הראשונים במשפט העברי³⁵ אפשרו להרוג את הרודף ואילו המקורות השניים הוסיפו כי יש לחפש דרך אחרת לעצור את הרודף לפני שמחליטים להרוג אותו. המשפט הישראלי הוסיף תיקונים לחוק ההגנה העצמית³⁶ בעקבות מקרים³⁷ בהם השופטים לא ידעו אם ניתן להעניק הגנה עצמית כי החוק לא הגדיר זאת.

³⁰ ראה עמוד 10, מבוא

³¹ ראה הערה לעיל

³² ראה הערה 30

³³ ראה עמודים 7-8, מקורות המשפט העברי, דין רודף, 3 העבירות עליהן מדברת המשנה

³⁴ סעיף 34 י' לחוק העונשין, הגנה עצמית תשנ"ד (1994)

³⁵ ראה עמודים 6-8, מקורות ההגנה העצמית

³⁶ ראה עמוד 12, שינוי סייג ההגנה העצמית

³⁷ שי דרומי נ' מדינת ישראל (פ 001010/07) (פרשת דרומי) כרמלה בוחבוט נ' מדינת ישראל (ע"פ 6353/94) (פרשת כרמלה בוחבוט)

בעבודתי חקרתי את נושא ההגנה העצמית. חקרתי את מקורות ההגנה החל מהתנ"ך ועד התלמוד והמשנה. לפני תחילת העבודה לא ידעתי כי להגנה העצמית מקורות עתיקים מאוד במשפט העברי. במהלך העבודה גיליתי כי ההגנה העצמית התחילה מספר שמות וספר ויקרא והתלמוד והמשנה עסקו במקרי הגנה עצמית.

למדתי מעבודתי על ההגנה העצמית במשפט הפלילי. להגנה העצמית קיימים שישה תנאים: האדם המתגונן הותקף שלא כדין, קיימת סכנה לחייו, גופו או רכושו של האדם או של זולתו, מידיעות, אי כנסיה להתנהגות פסולה מצד האדם המתגונן, נחיצות פעולת ההגנה ופרופורציה. כמו כן גיליתי כי ההגנה העצמית במשפט הישראלי התפתחה ולא נשארה כמו שהיא הייתה כתובה בחוק. גיליתי כי בחלק מפסקי הדין שקראתי השופטים התחשבו בנסיבות המקרים ונתנו הגנה עצמית לנאשם למרות שהיא לא התקיימה לפי התנאים שכתובים בחוק. אחד המקרים האלה הוא פסק דינו של שי דרומי שלאחר שחוק ההגנה העצמית שונה, דרומי זוכה מאשמת ההריגה וחזר לביתו. בנוסף העמקתי בנושא ההגנה העצמית והכרתי דברים חדשים על ההגנה העצמית שלא ידעתי לפני כמו ההבחנה בין הגנות עם צידוק לבין הגנות עם פטור ושאוֹפִייה של ההגנה העצמית הוא אופי של צידוק. יתרה מזאת הכרתי את ההבדלים בין שיטות המשפט השונות בנושא ההגנה העצמית- מערכת המשפט האמריקנית ומערכת המשפט האנגלית. גם השיטה האמריקנית וגם השיטה האנגלית אינן מפרידות בין תנאי ההגנה העצמית שמערכת המשפט הישראלית מפרידה ביניהם. דבר זה עלול לגרום להפיכת התנאים להגנה לפחות אובייקטיביים וליותר סובייקטיביים וכך עלול להיווצר מצב שההגנה העצמית תינתן לנאשם שלא בהכרח הגיעה לו ההגנה העצמית. נוסף לכך שתי השיטות (האמריקנית והאנגלית) משתמשות בשיטת המושבעים שלא תמיד יכולה להכריע אם לנאשם מגיעה הגנה עצמית או לא, שכן המושבעים לא בקיעים בתחום המשפט ובדקויות הנדרשות על מנת להכריע את העניין. בשונה מהשיטה הישראלית שבה אין מושבעים וההגנה ניתנת בהתאם לתנאים ולדרישות אותם השופטים מכירים ויודעים.

לאחר מכן ערכתי השוואה בין המשפט העברי למשפט הישראלי. בהשוואה שערכתי ראיתי כי המשפט העברי ומקורותיו משפיעים רבות על המשפט הישראלי בכלל ובנושא ההגנה העצמית בפרט. לדוגמה בפסק דין אפנג'ר השופט אלון ביסס את הגנתו העצמית של הנאשם ע"י כך שהסתמך על דין רודף מהמשפט העברי. כמו כן קיים דמיון בין חלק מתנאי ההגנה העצמית במשפט הישראלי הפלילי לבין ההגנה העצמית במשפט העברי.

למרות הדמיון בין המשפט העברי למשפט הישראלי בנושא שבחרתי, קיים שוני משמעותי. מטרתה של ההגנה העצמית במשפט העברי הייתה עזרה לזולת והגנה עליו בשונה מההגנה העצמית הקיימת במשפט הישראלי שנועדה להגן על הנאשם וגם על זולתו.

לסיכום ההגנה העצמית היא נושא חשוב מאוד במשפט הפלילי ויש להקדיש לו חשיבות רבה.

ביבליוגרפיה

1. חקיקה

חוק העונשין תשל"ז-1977

https://www.nevo.co.il/law/html/Law01/073_002.htm

2. פסיקה

- א. פסק דין שמעון אביסידריס נ' מדינת ישראל (ע"פ 6147/07)
- ב. פסק דין שי דרומי נ' מדינת ישראל (פ 001010/07)
- ג. פסק דין כרמלה בוחבוט נ' מדינת ישראל (ע"פ 6353/94)
- ד. פסק דין יעקב בן אליהו אפנג'ר נ' מדינת ישראל (ע"פ 89/78)
- ה. פסק דין הנדלס נ' קופת עם ואחרים (ד"נ 13/80)

3. מאמרים

א. פרשת שי דרומי- ויקיפדיה

https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A4%D7%A8%D7%A9%D7%AA_%D7%A9%D7%99_%D7%93%D7%A8%D7%95%D7%9E%D7%99

ב. נספח 1

- ג. חסון, א. (התשס"ד), 'הגנה עצמית במשפט הבין-לאומי- המקרה של מלחמת ששת הימים, משפט וצבא, עמ' 17-97
- ד. דין ח' וגרוס ע', 'הגנה עצמית בנסיבות של אלימות במשפחה: הצעה לתיקון חוק העונשין', הארת דין ו(1), התשע"ב
- ה. אשכנזי א ורביד א', 'הירי בגנב המשאית: "חוששים מנקמה, המשפחה תבוא לחסל חשבונות"', בארץ, משפט ופילילים, וואלה, תשע"ז

<http://news.walla.co.il/item/2988078>

4. משפט עברי

א. משפט עברי

<http://www.daat.ac.il/encyclopedia/value.asp?id1=2313>

ב. דין רודף

<https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A8%D7%95%D7%93%D7%A3>

ג. רמב"ם הלכות רוצח ושמירת נפש

<http://www.mechon-mamre.org/i/b501.htm>

ד. גישת המקורות

<http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=13081>

ה. הבא להורגך השכם להורגו

https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%94%D7%91%D7%90_%D7%9C%D7%94%D7%95%D7%A8%D7%92%D7%9A_%D7%94%D7%A9%D7%9B%D7%9D_%D7%9C%D7%94%D7%95%D7%A8%D7%92%D7%95

5. ספרים

א. חגי י', 'חוק ומשפט', הוצאת ח"י, התשנ"ז

- ב. אלון מ', 'המשפט העברי: תולדותיו, מקורותיו, עקרונותיו', הוצאת י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, כרך שלישי תשל"ד
- ג. סנג'רו ב', 'הגנה עצמית במשפט הפלילי', נבו, ירושלים, תש"ס.